

“ויחן שם ישראל נגד ההר”

הקדמה

כבר עמלו ראשונים ואחרונים לסדר לפי סדר הזמנים את הפסוקים העוסקים במעמד הר סיני. הקושי המרכזי הוא מיקומו של תחילת פרק כד. להלן תתבארנה השיטות השונות תוך בירור הקושי שבכל שיטה. מתוך כך תתבאר דרך מחודשת העולה מתוך דברי תנאים ואמוראים, ומיוסדת על צירוף חלקי שיטות של הפרשנים. דרך זו מכוונת לפשוטו של מקרא ואמורה להיות הדרך המרכזית בחז"ל, היינו שיטת חכמים. בכך יש מפתח להבנת תכלית המעמד היחיד והמיוחד שהיה בין ציבור אנשים לבין מלכו של עולם, ולהבנת שורש הכישלון הבא אחריו - חטא העגל.

פרק יט

1. פסוקים א-ב

(פסוק א) בחדש השלישי לצאת בני ישראל מארץ מצרים ביום הזה באו מדבר סיני. (ב) ויסעו מרפידים ויבאו מדבר סיני ויחנו במדבר ויחן שם ישראל נגד ההר. יום זה הוא ראש חדש סיוון, כמבואר בשבת פו ע"ב: "ת"ר בששי בחדש ניתנו עשרת הדברות לישראל. ר' יוסי אומר: בשבעה בו. אמר רבא: דכולי עלמא כו"ח אתו למדבר סיני, כתיב הכא 'ביום הזה באו מדבר סיני', וכתיב התם 'החדש הזה לכם ראש חדשים', מה להלן ר"ח, אף כאן ר"ח. ודכולי עלמא בשבת ניתנה תורה לישראל, כתיב הכא 'זכור את יום השבת לקדשו', וכתיב התם 'ויאמר משה אל העם זכור את היום הזה', מה להלן בעצומו של יום אף כאן בעצומו של יום". לא נחלקו אלא בקביעת החודש: לר' יוסי באחד בשבת נקבע החודש, ולרבנן בשני בשבת. ההבנה שמראש חדש עד מתן תורה היו שישה או שבעה ימים, מקורו בביאור הפסוקים בשם' כד טז, "וישכן כבוד ה' על הר סיני ויכסהו הענן ששת ימים, ויקרא אל משה ביום השביעי מתוך הענן". לפסוק זה מספר פירושים, והם יתבארו להלן. אין בין ר' יוסי לחכמים אלא תוספת יום אחד לימי ההגבלה: לחכמים הוגבלו כרביעי ובחמישי לחודש, ואילו לר' יוסי גם בשישי. להלן יתבאר שאפשר שנחלקו גם באיזה יום בחדש עלה משה אל ההר לארבעים יום. בכל מקום להלן שצוין בו יום מסוים, הכוונה היא ליום בחודש, כדי שלא להיכנס למחלוקת ר"י וחכמים באיזה יום בשבת היה.

2. פסוקים ג-ו

(ג) ומשה עלה אל הא-לקים, ויקרא אליו ה' מן ההר לאמר: כה תאמר לבית יעקב ותגיד לבני ישראל: (ד) אתם ראיתם אשר עשיתי למצרים ואשא אתכם על כנפי נשרים ואבא אתכם אלי. (ה) ועתה אם שמוע תשמעו בקלי ושמרתם את בריתי והייתם לי סגלה מכל העמים כי לי כל הארץ. (ו) ואתם תהיו לי ממלכת כהנים וגוי קדוש, אלה הדברים אשר

תדבר אל בני ישראל. (ז) ויבא משה ויקרא לזקני העם וישם לפניהם את כל הדברים האלה אשר צוהו ה'. (ח) ויענו כל העם יחדו ויאמרו: כל אשר דבר ה' נעשה. כל האמור לעיל היה בשניים בחודש. כך מבואר בגמ' שבת פו ע"ב: "באחד בשבת" לא אמר להם ולא כלום, משום חולשת הדרך, בשני בשבת אמר להם ואתם תהיו לי ממלכת כהנים. וכן פירש רש"י כאן בפסוק ג.

3. פסוקים ח-יד

(המשך פסוק ח) וישב משה את דברי העם אל ה'. (ט) ויאמר ה' אל משה: הנה אנכי בא אליך בעב הענן בעבור ישמע העם בדברי עמך וגם כך יאמינו לעולם, ויגד משה את דברי העם אל ה'. (י) ויאמר ה' אל משה: לך אל העם וקדשתם היום ומחר וכבסו שמלתם. (יא) והיו נכנים ליום השלישי כי ביום השלישי ירד ה' לעיני כל העם על הר סיני. (יב) והגבלת את העם סביב לאמר השמרו לכם עלות בהר ונגע בקצהו כל הנגע בהר מות יומת. (יג) לא תגע בו יד כי סקול יסקל או ירה ירה אם בהמה אם איש לא יחיה במשך היבל המה יעלו בהר. (יד) וירד משה מן ההר אל העם ויקדש את העם וכבסו שמלתם. בשבת פו ע"א מבואר: "בתלתא אמר להו מצות הגבלה, בארבעה עבוד פרישה". רש"י על אתר מבאר: בשלישי עלה להשיב להקב"ה דברי העם ד"נעשה" (והיינו "וישב משה" בפסוק ח), ואז נאמר לו "הנה אנכי בא", וביום הרביעי "ויגד משה את דברי העם" (פסוק ט), הגיד שהסכימו לקבל עליהם מצוות הגבלה ("השמרו לכם עלות בהר" - פסוק יב) שנאמרה ביום השלישי (דאם לא כן מה זה "ויגד"), ואז נאמרה לו מצוות פרישה "וקדשתם היום ומחר". מקור הדברים הוא בשיטת ר' יוסי בר' יהודה כמבואר בברייתא שם: "תניא: וישב משה את דברי העם אל ה', וכתוב ויגד משה את דברי העם אל ה'. מה אמר לו הקב"ה למשה, ומה אמר להם משה לישראל, ומה אמרו ישראל למשה, ומה השיב משה לפני הגבורה. זו מצות הגבלה, דברי ר' יוסי בר' יהודה. רבי אומר: בתחילה פירש עונשה דכתיב וישב משה, דברים שמיביין דעתו של אדם, ולבסוף פירש מתן שכרה דכתיב ויגד משה, דברים שמושכין לבו של אדם כאגדה. איכא דאמרי בתחילה פירש מתן שכרה דכתיב וישב משה, דברים שמיביין דעתו של אדם, ולבסוף פירש עונשה, דכתיב ויגד משה, דברים שקשין לאדם כגידין".

אולם במכילתא יתרו, פרשה ב, מחולפת השיטה. במקום ר' יוסי בר' יהודה - ר' יוסי הגלילי, ובמקום רבי - רבי אלעזר בן פרטא (אם כי לא בנוסח שבברייתא), ואילו לרבי יש שיטה מחודשת שלא הזכרה בגמרא. "רבי אומר: וכי מה אמר המקום למשה לאמר לישראל, או מה אמרו ישראל למשה לאמר למקום? אמרו: רצוננו לשמוע מפי מלכנו, לא דומה שומע מפי פרגוד² לשומע מפי המלך. אמר המקום: תן להם מה שביקשו 'בעבור ישמע העם'. דבר אחר, אמרו: רצוננו לראות את מלכנו, לא דומה שומע לרואה. אמר לו המקום: תן להם מה שביקשו 'כי ביום השלישי ירד ה' לעיני כל העם על הר סיני'".

¹ היינו לר' יוסי.

² אולי צ"ל פרגוד.

עיון בדברי התנאים מלמד על הקושי הרב בביאור פסוקים אלו. לשיטת המפרש ש"ויגד משה את דברי העם אל ה' היינו שהגיד את הסכמת העם להגבלה, צריך לשנות את סדר הפסוקים, יש להקדים את פסוק יב ולהכניסו לתוך פסוק ט, אחרי דברי ה' "הנה אנכי בא אליך בעב הענן" וכו'. גם תמוה, לשיטה זו, מה צורך יש בהסכמת ישראל להגבלה, אחר שניתנה עם אזהרה ועונש בצידה, "כל הנוגע בהר מות יומת".³ גם שיטת ר"א בן פרטא במכילתא ושיטת רבי בבביתא קשות, שהרי לפיהן ההכחנה בין "וישב" ל"ויגד" מתפרשת בהתייחס לדברי משה אל העם (הוא אמר להם דברים שמשיבין, והגיד להם דברים הקשים כגידין), ואילו הפסוקים מדברים על דברי משה אל ה'.

נראה אפוא שפשט הכתוב הוא לפי דברי רבי במכילתא. רבי מבין שכיוון שלא נאמר דבר זה ("הנה אנכי בא") למשה מתחילה, אלא רק אחרי שהשיב את דברי העם, יש ללמוד שבבקשת העם היה חוסר אמונה במשה. ובאמת, מה ראה הקב"ה לומר "וגם כך יאמינו לעולם", אם כבר נאמר על הים "ויאמינו בה' ובמשה עבדו", אם לא שנשתכשה אמונתם. כעין דברי רבי, פירש רש"י על הכתוב "ויגד...": "תשובה על דבר זה שמעתי מהם שרצונם לשמוע ממך. אינו דומה השומע מפי השליח לשומע מפי המלך, רצוננו לראות את מלכנו". בעקבות בקשה זו אומר ה' אל משה "לך אל העם וקדשתם...", "כי ביום השלישי ירד ה' לעיני כל העם על הר סיני". ופירש רש"י: "אם כן שמזיקין לדבר עמם, לך אל העם וכו', כמבואר כל זה במכילתא". נראה שרש"י מבין שכך הוא פשוטו של מקרא. הרא"ם ציין שמקור דברי רש"י הוא בשיטת רבי במכילתא, אולם דבריו צריכים ביאור, שכן אין דברי רש"י מכוונים ממש לשיטת רבי. דהנה לפירוש הראשון של רבי, פסוק ט הוא תשובת ה' לדברי העם שהובאו אל ה' בפסוק ח, "וישב משה את דברי העם אל ה'". לפירוש זה אין לקבל את פירוש רש"י על פסוק ח (שמקורו במכילתא): "וכי צריך היה משה להשיב [את דברי העם: "כל אשר דבר ה' נעשה"]", אלא בא הכתוב ללמדך דרך ארץ ממשה שלא אמר הואיל ויודע מי ששלחני אני צריך להשיב. לפירוש הראשון של רבי אכן משה אינו רואה צורך להשיב לה' את דברי העם "כל אשר דבר ה' נעשה", רק משיב לה' שישאל רוצים לשמוע את הדברים ישירות מה'. ועל כך השיב לו ה' בפסוק ט "הנה אנכי... בעבור ישמע העם". לפירוש זה קשה מפשט פסוק ח המלמד ש"וישב משה..." מתייחס ל"כל אשר דבר ה' נעשה" (אם כי ניתן לתרץ, שהשבה זו מיותרת). גם קשה כיצד יבואר "ויגד משה את דברי העם...".

לפירוש השני של רבי נראה שאכן בפסוק ח משיב משה את דברי העם "כל אשר דבר ה' נעשה", וכפירוש רש"י הנ"ל על פי המכילתא. וה' מיוזמתו רוצה שישאל ישמעו ישירות מפיו, ועל כן אומר "בעבור ישמע העם". אלא שישאל משיבים שטובה ראייה משמיעה, ומשה מעביר בקשתם לה': "ויגד משה את דברי העם אל ה'". ועל כך משיב לו ה' "לך אל העם וקדשתם..." כי ביום השלישי ירד ה' לעיני כל העם...".

נמצא שלפירוש הראשון של רבי במכילתא, ישראל ביקשו לשמוע ולא לראות. ואילו לפירוש השני, ישראל ביקשו לראות, ולא הסתפקו בהצעת ה' לשמוע. שני פירושים אלו אינם עולים עם פירוש רש"י. לדברי רש"י ישראל ביקשו לשמוע ולראות. לדבריו, בפסוק ט

³ ועיין משך חכמה יט ט.

הקב"ה מציע שישראל ישמעו באופן עקיף, והיינו שישמעו בדברו עם משה (וזה דומה לשומע מפי השליח ולא מפי המלך). אבל ישראל רוצים שהקב"ה ידבר אליהם ישירות, והיינו שישמעו אותו בלא תיווך ואף יראוהו. משה מעביר בקשתם לה: "ויגד משה...". ותשובת ה': "לך אל העם וקדשתם", ופירש רש"י: "אם כן שמזיקין לדבר עמם, לך אל העם". נראה אפוא שמקור דברי רש"י הוא בשמו"ר כט ג: "א"ר לוי: ב' דברים שאלו ישראל מלפני הקב"ה: שיראו כבודו וישמעו קולו". בעל "כלי יקר" מדקדק בלשון הפסוקים לבאר כפירוש רש"י. עיין שם.

והנראה בעיניי, שרבי - הסובר שדברי ה' "הנה אנכי בא אליך בעב הענן..." נאמרו בעקבות "וישב משה" את בקשת ישראל לשמוע את ה' - סובר גם שדברי ה' "לך אל העם וקדשתם..." כי ביום השלישי ירד ה'..." נאמרו בעקבות "ויגד משה" את בקשת ישראל לראות את מלכם. וקל וחומר הוא, שהרי אם רבי חידש ש"וישב משה" אינו מתייחס לדברי העם שאמרו "נעשה", אלא לדברי ה' "הנה אנכי", קל וחומר שיבאר כן ב"ויגד משה", שסתימתו מרובה מזו של "וישב משה".⁴ שיטה זו עולה יפה גם עם מדרשו של ר' לוי הנ"ל "ב' דברים שאלו ישראל מלפני הקב"ה". סיוע לשיטת רבי (ולשיטת רש"י) נמצא בעצם הכישלון של מעמד הר סיני, בשעה שישראל התרחקו מההר מפחד הקולות והלפידים (שם' כ טו), וביקשו משה שידבר הוא עמם ולא ה' (שם טז). תשובת ה' על כך, "היטיבו כל אשר דברו" (דב' ה כד), מלמדת שאכן הכוונה הראשונה הייתה לתת תורה לישראל בלא התגלות ה'.⁵ כאן גם טמון טעם הסתרת בקשת העם לראות ולשמוע. כבודם של ישראל, שהביעו חוסר אמונה במשה וביקשו דבר שאין בכוח אנוש לעמוד בו, הוא שהביא את התורה להשמיט מה השיב משה לה', ומה הגיד לו.⁶ לשיטת רבי נראה שעל בקשתם הראשונה של ישראל לשמוע מפי ה' נאמר "וישב משה", והיינו: משה בענוותנותו אינו נפגע מבקשת העם המלמדת על חוסר אמונה בו, ומשיב את דברי העם אל ה' כהווייתם, וכשליח נאמן. אבל אחרי שישראל לא הסכימו לתשובת ה' "הנה אנכי בא אליך בעב הענן" וביקשו גם לראות את מלכם, הוצרך משה להגיד דבריהם אל ה', והיינו להליץ עבורם, שהרי בקשה זו מקורה בתאוותם לראות ולא בצורך לחזק את אמונתם (שהרי לזה די בשמיעה לבדה).

לשיטת רבי מתיישבת יפה העובדה שלא הוזכר בתורה מעמד הר סיני עוד בהיות עם ישראל במצרים. במצרים, כשהקב"ה מבשר למשה על גאולתם של ישראל, אינו מזכיר את המעמד הגדול באנושות שעתידיים ישראל להשתתף בו (ראה שם' פרק ג וכן דב' ד לג), ומה שנאמר שם "בהוציאך את העם ממצרים תעבדון את הא-להים על ההר הזה" (שם' ג יב) עניינו הקרבת הקרבנות המוזכרת בפרק כד וכדלהלן.⁷

⁴ אכן לשיטת "דבר אחר" שבכרייתא, אפשר שרק "ויגד משה" מתייחס לבקשת העם לראות ולשמוע, ואילו "וישב משה" מתייחס לדברי העם "נעשה".

⁵ עיין להלן בביאור לפרק כ פסוקים יח - כא, ומחלוקת רש"י ורמב"ן בפירוש פסוק זה.

⁶ עיין לברש האורה, חלא כגור אריה בביאור דברי רש"י.

⁷ כך הוא פשוטו של מקרא. עיין שם בראב"ע וברשב"ם.

לרמב"ן פירוש משלו. לדבריו, "וישב משה" מלמד ששב עם תשובת העם, ולא הספיק להגידה עד שאמר לו הקב"ה "הנה אנכי בא אליך בעב הענן", ואז הגיד לפניו ואמר: ריבוננו של עולם, בניך מאמינים הם ומקבלין עליהם כל אשר תדבר. וכך פירש גם רשב"ם. לכאורה פירוש רמב"ן הוא הקרוב ביותר לפשט הכתוב. אלא שאין דבריו תואמים אף לא אחת משיטות התנאים שהובאו לעיל. יתר על כן, מדבריו עולה ש"ויגד משה" היה בשלושה בחודש. לפי זה הוא יידרש לפרש ש"ויאמר ה' אל משה לך אל העם וקדשתם היום ומחר" היה ביום רביעי, אף שאין כאן רמז לירידת משה אל העם ועלייתו חזרה אל ה'.⁸

4. פסוק טו

(טו) ויאמר אל העם היו נכונים לשלשת ימים אל תגשו אל אשה. כאן דייק ר' יוסי שמשה הוסיף יום אחד מדעתו. לדבריו, ה' ציווה את משה "היו נכונים ליום השלישי", ואילו משה אמר לישראל "היו נכונים לשלשת ימים". עיין שבת פז ע"א, ד"ה ה"ג והיו נכונים, וכן פירש רש"י כאן.

5. פסוקים טז - יט

(טז) ויהי ביום השלישי בהית הבקר ויהי קלת וברקים וענן כבד על ההר וקל שפר חזק מאד ויחרד כל העם אשר במחנה. (יז) ויוצא משה את העם לקראת הא-להים מן המחנה ויתיצבו בתחתית ההר. (יח) והר סיני עשן כלו מפני אשר ירד עליו ה' באש ויעל עשנו כעשן הכבשן ויחרד כל ההר מאד. (יט) ויהי קול השופר הולך וחזק מאד משה ידבר והא-להים יעננו בקול.

יום השלישי הוא יום מתן תורה (לר' יוסי ד' בסיוון, ולחכמים ר' בן). רש"י, פסוק יט, ד"ה משה ידבר והא-להים יעננו בקול: "כשהיה משה מדבר ומשמיע הדברות לישראל, שהרי לא שמעו מפי הגבורה אלא 'אנכי' ולא יהיה לך", והקב"ה מסייעו לתת בו כח להיות קולו מגביר ונשמע". רמב"ן הביא דברי רש"י וציין שהם על פי המכילתא, אך כתב שלפי הפשט "משה ידבר והא-להים יעננו בקול" מתייחס למה שאמר ה' למשה לצוות לעם בהמשך הפסוקים - "רד העד בעם...".

6. פסוקים כ - כה

(כ) וירד ה' על הר סיני אל ראש ההר ויקרא ה' למשה אל ראש ההר ויעל משה. (כא) ויאמר ה' אל משה: רד העד בעם, פן יהרסו אל ה' לראות ונפל ממנו רב. (כב) וגם הכהנים הנגשים אל ה' יתקדשו פן יפרץ בהם ה'. (כג) ויאמר משה אל ה': לא יוכל העם לעלות אל הר סיני, כי אתה העדתה בנו לאמר הגבל את ההר וקדשתו. (כד) ויאמר אליו ה': לך רד, ועלית אתה ואהרן עמך, והכהנים והעם אל יהרסו לעלת אל ה' פן יפרץ בם. (כה) וירד משה אל העם ויאמר אלהים.

⁸ עיין חוסי' שבת פז ע"ב, ד"ה בתלחא. אבל לשיטת רבי ורש"י, "וישב משה" מלמד על עלייה של יום שלישי, ר"יגד משה" - על עלייה של יום רביעי.

בפסוק כד מצווה משה לעלות עם אהרן. רש"י על פי המכילתא: "אתה מחיצה לעצמך ואהרן מחיצה לעצמו והכהנים מחיצה לעצמם. משה נגש יותר מאהרן, ואהרן יותר מן הכהנים, והעם כל עיקר אל יהרסו את מצבם לעלות אל ה'". בפשטות מדובר על שעת מתן תורה. וכך כתב ראב"ע בד"ה ועלית אתה ואהרן עמך: "למעלה מעט מהגבול שלא ירחק מִישראל, כי עתידים הם לומר לך ככלות ה' לדבר עשרת הדברים 'דבר אתה עמנו ונשמעה'".

בעל העמק דבר (כד א, ד"ה נדב ואביהו) פירש שהציווי "ועלית אתה ואהרן" נאמר למשה שיהיו עולים שניהם אחר עשרת הדברות, ואח"כ חזר אהרן, ומשה נשאר. והדברים צריכים עיון: מדוע יחזור בו אהרן בלא צו ה'. גם ספורנו ביאר שהציווי הוא לעלות אחרי עשרת הדברות, כמבואר בפרק כד פסוק א, "ואל משה אמר עלה אל ה' אתה ואהרן".

פרק כ

1. פסוקים א - יז

(א) וידבר א-לקים את כל הדברים האלה לאמר: (ב) אנכי ה' אלקיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים מבית עבדים. (ג) לא יהיה לך אלהים אחרים על פני וכו'. (ז) לא תשא את שם ה' א-לקיך לשוא וכו'.

את שני הדיברות הראשונים ה' מדבר לישראל, ועל כן נאמרו בגוף ראשון: "אנכי", "על פני". שמונה הדיברות האחרים "משה ידבר והא-להים יענו בקול" (יט יט). "אנכי" ו"לא יהיה" לך מפי הגבורה שמענוס" (מכות כד ע"א).⁹

(יד) וכל העם ראים את הקולות ואת הלפידים ואת קול השפר ואת ההר עשן, וירא העם וינעו ויעמדו מרחק. (טו) ויאמרו אל משה: דבר אתה עמנו ונשמעה, ואל ידבר עמנו א-להים, פן נמות. (טז) ויאמר משה אל העם: אל תיראו, כי לבעבור נסות אתכם בא הא-לקים, ובעבור תהיה יראתו על פניכם לבלתי תחטאו. (יז) ויעמד העם מרחק, ומשה נגש אל הערפל אשר שם הא-לקים.

רש"י לפסוק יח, ד"ה נגש אל הערפל: "לפנים משלש מחיצות חשך ענן וערפל, שנאמר (דברים ד) ויהרר בוער באש עד לב השמים חשך ענן וערפל, והוא עב הענן שאמר לו 'הנה אנכי בא אליך בעב הענן'".¹⁰ כאן חוזר הקב"ה למעמד הר סיני במתכונתו הראשונית.¹¹ לשיטת רש"י, פסוקים אלו מקבילים לנאמר בספר דברים פרק ה פסוקים כ - כז: "ויהי כשמעכם את הקול מתוך החשך וההר בער באש, ותקרבון אלי כל ראשי שבטיכם וזקניכם. ותאמרו וכו'. קרב אתה ושמע את כל אשר יאמר ה' א-להינו, ואת תדבר אלינו...". רש"י שם, ד"ה ואת תדבר אלינו: "התשתם את כחי כנקבה שנצטערת עליכם ורפיתם את ידי כי ראיתי שאינכם חרדים להתקרב אליו מאהבה, וכי לא היה יפה לכם ללמוד מפי הגבורה ולא ללמוד ממני". משה הבין שהסכמתו של הקב"ה לבקשתם של ישראל מלמדת שכך הוא רצונו של

⁹ ו' דמב"ס במורה נבוכים (ח"ב פל"ג) ביאר, שגם "אנכי" לא שמעו בחיתוך אותיות הנשמעות.

¹⁰ עיין מלבי"ם על אתר.

¹¹ עיין פרק יט פסוק ט, ורש"י שם בד"ה את דברי העם.

הקב"ה, "בעבור נסות אתכם בא הא-להים". במאמר "רצוננו לראות את מלכנו" התבררה תפיסתו הכוללת של משה על מעמד הר סיני עד אשר הוא שוכר את הלוחות. תשובת ה' היא: "שמעתי את קול דברי העם הזה אשר דברו אליך, היטיבו כל אשר דברו. מי יתן והיה לבכם זה להם ליראה אתי ולשמור את כל מצותי כל הימים למען ייטב להם ולבניהם לעולם". כאן מתברר שאין רצונו של ה' בהתגלות, וכפי שהתבאר לעיל.

הקבלת הפסוקים מפורשת במכילתא: "ויאמרו אל משה דבר אתה עמנו ונשמעה" - מגיד שלא היה בהם כח לקבל יותר מעשרת הדברות, שנאמר: 'אם יספים אנחנו לשמוע את קול ה' א-להינו עוד ומתנו' (דברים ה), אלא 'קרב אתה ושמע'. המשך המכילתא שם: "ויאמר ה' אלי היטיבו אשר דברו" - אשרי בני אדם שהמקום הודה לדבריהם". לאור הודאת ה' לדבריהם נראה שחזרו מבקשתם הראשונה לשמוע ולראות.¹²

אבל רמב"ן (שמ' כ טז) מפרש שהפסוקים הללו מתארים את אשר אירע קודם מתן תורה, ואילו הפסוקים שבספר דברים מתארים את אשר אירע אחר מתן תורה. עיין שם כיצד דקדק לחלק בין שני המאורעות. נראה שאין פשט הכתוב מכריח את דבריו, ובעיקר כשהם כנגד דעת המכילתא. כאן חורג רמב"ן משיטתו להשתדל לפרש את הפסוקים על סדר המקרא.

2. פסוקים כב - כג

(כב) ויאמר ה' אל משה: כה תאמר אל בני ישראל, אתם ראיתם כי מן השמים דברתי עמכם. (כג) לא תעשון אתי, אלהי כסף ואלהי זהב לא תעשו לכם.

לפי סדר הכתובים נאמרו דברים אלו למשה כשניגש אל הערפל. הגמ' (עבודה זרה מג ע"ב) דורשת: "לא תעשון כדמות שמשי המשמשים לפני במורם, כגון אופנים ושרפים וחיות הקדש". הנצי"ב ב"העמק דבר" פירש שיש כאן אזהרה שלא לעבוד את ה' ע"י אמצעי. אזהרה זו באה בעקבות "כי מן השמים דברתי עמכם", ועל כן לא נכללה בעשרת הדיברות, שם הוזהרו על עבודה זרה גמורה.¹³ ב"הרחב דבר" (שם, אות א) ביאר הנצי"ב שבחטא העגל עברו ישראל על איסור זה, ולא התכוונו לעבודה זרה גמורה. לדבריו שם, חטא העגל נעשה בשגגה ע"י ישראל, שהרי אזהרה זו נמסרה לישראל רק אחר שירד משה מהר סיני אחר מתן לוחות שניים, וישראל אם כן לא ידעו על איסור זה. דבריו צריכים עיון, שהרי הקב"ה ביקש לכלות את ישראל (שמ' לב י), ואי אפשר שיעשה כן אם חטאו בשגגה ולא ידעו את האיסור.

אכן רמב"ן (שמ' לב י), פירש שמשה חזר אל העם קודם שעלה למחרת מתן תורה לארבעים יום,¹⁴ ואז מסר להם על איסור זה. גם לדברי רמב"ן חטאם של ישראל בא בעקבות מה שראו במעמד הר סיני.¹⁵ גם לדבריו איסור "לא תעשון אתי" הוא על השיתוף, אלא

¹² כפירוש הזה כן גם פירש ראב"ע.

¹³ ראה על כך ב"ספר העיקרים" (מאמר ג יח), ש"לא תעשון אתי" הוא אזהרה על השיתוף.

¹⁴ עיין גם רמב"ן שם ג.

¹⁵ עיין רמב"ן לב א.

שלדברי רמב"ן נמסר איסור זה לישראל מיד אחר מעמד הר סיני. הנצי"ב לא פירש כרמב"ן, לפי שלדבריו שיטת רמב"ן היא נגד כל חכמי ישראל, וכפי שיתבאר להלן בפרק כד א.¹⁶

3. פסוקים כד-כו

(כד) מזבח אדמה תעשה לי וזבחת עליו את עלתיך ואת שלמיך את צאנך ואת בקרך, בכל המקום אשר אזכיר את שמי אבוא אליך וברכתיך. (כה) ואם מזבח אבנים תעשה לי לא תבנה אתהן גזית, כי חרבך הנפת עליה ותחללה. (כו) ולא תעלה במעלת על מזבחי אשר לא תגלה ערותך עליו.

דין מזבח נסמך לאיסור "לא תעשון אתי...", לפי ששניהם מדברים על דרך עבודת ה'. "לא תעשון אתי" מלמד על איסור כרובים (עיין רש"י על פי המכילתא), ו"מזבח אדמה" מלמד על עבודת הקרבנות. וראב"ע פירש: "לא תעשון אתי כסף וכו', לקבל כח מעליונים בצורתם להיות אמצעיים ביני וביניכם, כי בכל המקום אשר אזכיר את שמי אבא אליך, אני בכבודי וברכתיך, אין לך צורך לאמצעי כלל".

פרקים כא - כג

"ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם".

נחלקו המפרשים מתי נאמרה פרשה זו למשה, ומתי אמרה משה לישראל. שורש מחלוקתם בביאור הפסוקים שבתחילת פרק כד, ושם נבאר.

פרק כד

1. פסוקים א-ד

(א) ואל משה אמר: עלה אל ה' אתה ואהרן נדב ואביהוא ושבעים מזקני ישראל והשתחויתם מרחק. (ב) ונגש משה לבדו אל ה' והם לא יגשו, והעם לא יעלו עמו. (ג) ויבא משה ויספר לעם את כל דברי ה' ואת כל המשפטים, ויען כל העם קול אחד ויאמרו: כל הדברים אשר דבר ה' נעשה. (ד) ויכתב משה את כל דברי ה'.

רש"י פירש בפסוק א: "פרשה זו נאמרה קודם עשרת הדיברות, ובד' בסיון נאמר לו עלה". ובפסוק ד, ד"ה את כל דברי ה', פירש: "מצות פרישה והגבלה". ובד"ה ואת כל המשפטים: "ד' מצות שנצטוו בני נח ושבת וכבוד אב ואם ופרה אדומה ודינין שנייתנו להם

¹⁶ צריך עיון מדוע הנצי"ב לא פירש שאיסור זה נמסר להם מיד. וסיוע לדבר בדב' ה ד: "פנים בפנים דבר ה' עמכם בהר מתוך האש. אנכי עמד בין ה' וביניכם בעת ההוא להגיד לכם את דבר ה' כי יראתם מפני האש ולא עליהם בהר לאמר". מבואר שבתחילה דיבר ה' אליהם "פנים בפנים", רק אחר כך עמד משה בין ה' ובין ישראל. אפשר שזהו הנאמר בשם' כ כא "ויעמד העם מרחק, ומשה נגש אל הערפל אשר שם הא-להים". זה גם מקביל ל"משה ידבר והא-להים יענו בקול". ובאותו מעמד מיד אמר ה' אל משה "כה תאמר אל בני ישראל אתם ראיכם...", ומיד אמר משה לישראל.

במרה". מקור דברי רש"י הוא מכילתא, יתרו, פרשה ג: "ומה עשה משה בחמישי? ¹⁷ השכים בבקר ובנה מזבח, שנאמר 'וישכם בבקר ויבן מזבח תחת ההר'. לפי זה פירש רש"י שהנאמר כאן בפסוקים א-ד היה ביום הרביעי, והיינו קודם שהשכים משה ביום החמישי. רמב"ן דחה פירוש זה, לפי שאין הפרשיות באות כסדרן. ועוד, המשפטים הכתובים בפסוק ג, 'ויספר לעם את כל דברי ה' ואת כל המשפטים', הם 'ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם' שבפרקים כא-כג. וכך הוא מנמק: "כי איננו נכון שיהיה על המשפטים שנצטוו בני נח ושנאמרו להם במרה, ¹⁸ שכבר שמעו וידעו אותם, ולא יאמר 'ויספר' אלא בחדשות אשר יגיד". על כן פירש הרמב"ן שהפרשיות כולן באות כהוגן וזה לשונו: "כי אחר מתן תורה מיד בו ביום אמר השם אל משה 'כה תאמר אל בני ישראל אתם ראיתם כי מן השמים דברתי עמכם', [כ יט] והתחיל לחזור ולהזהיר על ע"ג, 'לא תעשון אתי' [שם כ], וצוה אותו 'ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם' (כא א) וכל המצות הבאות אחרי כן, והשלים באזהרת הע"ג שימצאו בארץ ובעובדיה, [כד ד]. ואמר לו: אחרי צוותך זה להם 'עלה אל ה' אתה ואהרן... [סוף פרק כג], והשכים בבקר למחרת היום ההוא לכרות להם ברית על הכל ובנה המזבח... [כד א]. והנה מעשה הברית ביום המחרת למתן תורה. וראיתי במכילתא שנחלקו בדבר, יש שאמרו שהיה קודם מתן תורה בחמישי, ורבי יוסי ב' יהודה אמר בו ביום נעשו כל המעשים... הכל כמו שפירשנו, ולזה שומעין שאמר כהלכה". כמו הרמב"ן פירשו גם רשכ"ם, אבן עזרא ¹⁹ ומלבי"ם, וכן חזון איש, אור"ח, מועד, סימן קכה, אות ה.

הנצי"ב ב"העמק דבר" כתב כך: "ואני תמה על גאון ישראל רמב"ן ז"ל, והלא סוגיא דגמ' בשבת דף פז [בנוסף למכילתא דלעיל] פשוט דבוחמישי בנה מזבח, ולא עוד אלא פי' ר' יוסי ב' יהודה [במכילתא שם] גם כן אי אפשר לומר דס"ל בו ביום ולאחר מתן תורה, שהרי בחגיגה דף ו איתא דבית הלל סברי דחגיגה ישנה לפני הדבור... ²⁰ אלא זה ברור שהיו כל מעשים אלו והכריתת ברית לפני עשרת הדברות... ולא פליגי ת"ק וריב"ז, אלא דת"ק ס"ל דבוחמישי בנה מזבח והיה הברית, וריב"ז ס"ל שבו ביום קודם הדברות. אמנם סדר הפרשיות נראה דפרשת 'ואלה המשפטים' גם כן נאמרה לפני הדברות, ומשום הכי אמר משה רבינו 'מי בעל דברים יגש אליהם', שכבר למדו אהרן וחזקיהו תורת המשפטים, ומה שנכתבה פרשה זו אחר עשרת הדברות, הוא כדי להסמיך ענין המשפטים לענין 'מזבח אדמה תעשה' וכמו שנתבאר שם, וכך דרך התורה לשנות הסדר בשביל סמיכות העניינים". גם בעל "הכתב והקבלה" דחה את דברי הרמב"ן, וכתב: "דעת כל רבותינו שכל עניני פרשה זו קודם מ"ת". והוסיף: "וכן מה שטען הרמב"ן על פירוש רש"י דלדבריו אין הפרשיות

¹⁷ שאלה זו נובעת מכך שהתורה שם סיפרה על כל הימים מר"ח עד מעמד הר סיני, כפי שהתבאר לעיל, מלבד יום חמישי.

¹⁸ כפי שפירש רש"י.

¹⁹ ראה דבריו בהרחבה בשם' כ כא.

²⁰ רעיון חזק איש, אורח חיים, סימן קכה, אות ה, שביקש ליישב את דברי רמב"ן. ועוד עיין בירושלמי מגילה פ"א ה"א שלפיו פשוט גם כן שהקרכת העולות והזבחים היו קודם מתן תורה: "והא כתיב 'וישלח את נערי בני ישראל ויעלו עולות וגר', מה עבד לה ר' יוסי בן חנינה שלמין בגופן בלא הפשט ובלא ניתוח", ולא חירץ דהווי אחר מתן תורה.

באות כסדרן, אין זה טענה כי נותן התורה יתברך גלה בפירוש שאין כאן מקומה של פרשה זו במ"ש 'ואל משה אמר' [ולא: ויאמר אל משה] שהוא עבר המוקדם". עוד ביאר מה טעם שונה פרשה זו מתיאור הימים שקודם מתן תורה בפרשת יתרו, ויתבאר להלן.

נראה שעל שיטת רמב"ן יש להוסיף ולהקשות. כיצד אירעו ביום אחד - יום מתן תורה - כל הדברים הכתובים החל מפרק יט פסוק טז וכלה בפרק כד פסוק ד, ובכלל זה אמירת כל פרשת משפטים למשה, אמירתה לישראל ע"י משה, וכתיבתה (ביום השבת!). אכן בשמות רבה פרשה ו יא, ד"ה ואלה המשפטים, כתוב: "ויהי ביום השלישי בהיות הבקר" - בבוקר ניתנה התורה ובערב נתנו המשפטים" וכו'.

נמצא שיש שלוש שיטות. לשיטת רש"י, הנאמר בתחילת פרק כד היה קודם מתן תורה. לדבריו, כל הנאמר בשמ' כ כב עד סוף פרק כג נאמר למשה אחר מתן תורה בהיותו בהר ארבעים יום.²¹ לדבריו, המשפטים האמורים בפרק כד פסוק ג הם ז' מצוות בני נח ומה שניתן במרה. רש"י מפרש שחטא העגל היה עבודה זרה גמורה שנעשתה ע"י הערב רב ואח"כ נמשכו ישראל אחריהם (שמ' לב ד). הם עברו על איסור "לא יהיה לך אלהים אחרים על פני", שנאמר בעשרת הדברים (שמ' יג), ועל כן התחייבו מיתה. לשיטתו אין אפוא מניעה לפרש שאיסור "לא תעשון אתי", שהוא איסור על השיתוף, נמסר לישראל רק אחר יוה"כ.

רמב"ן מפרש את כל הפרשיות על הסדר, ופרק כד הוא לאחר מתן תורה. לדבריו, משמ' כ כב עד סוף פרק כג נאמר למשה לאחר עשרת הדיברות קודם שעלה לארבעים יום. "ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם" הם המשפטים האמורים בפרק כד פסוק ג. רמב"ן מפרש שאיסור "לא תעשון אתי" הוא איסור על השיתוף, ונמסר לישראל קודם שעלה משה להר לארבעים יום. לדבריו ישראל חטאו בעגל בשיתוף, ולא בעבודה זרה גמורה. עיין רמב"ן לב א. דברי רמב"ן קשים, הן משום שהם נגד המכילתא והגמ' (כמבואר לעיל בדברי הנצי"ב ו"הכתב והקבלה") והן משום שיום מתן תורה קצר מהכיל את כל מה שכלל בו רמב"ן.

הנצי"ב ב"העמק דבר" נוקט את שיטת רש"י לעניין תחילת פרק כד, והיינו שנאמר קודם מתן תורה (לפי שזו דעת כל חכמי ישראל). הפסוקים משמ' כ כב עד סוף פרשת יתרו נאמרו למשה בעלותו להר לארבעים יום אחר מתן תורה, ונמסרו לישראל אחר יוה"כ (דבר זה התבאר לעיל בביאור הפסוקים הנ"ל). ואילו את פרשת משפטים מקדים קודם מתן תורה (בזה שונה מרש"י ומרמב"ן). לדבריו "ואלה המשפטים" הם המשפטים הכתובים בפרק כד פסוק ג (ובזה שווה לרמב"ן), והם נאמרו למשה בימים שקודם מתן תורה. עיין העמק דבר כד ג. לדברי הנצי"ב, "לא תעשון אתי" הוא איסור על השיתוף, ובו חטאו ישראל בעגל בשגגה, שכן איסור זה נמסר להם רק אחר יוה"כ (העמק דבר, שמ' כ יט, וכנ"ל). הקושי בדברי הנצי"ב הוא, מדוע ביקש ה' לכלות את כל העם אם חטאו בשגגה. הנצי"ב גם לא

²¹ עיין רש"י שמ' לא יח, ד"ה לדבר אתו, ורש"י שמ' כא א. ואין הדבר פשוט כלל ועיקר. עיין "מזרחי" (כא א), שלפיו ביאור רש"י בריש משפטים מחייב שפרשה זו נאמרה לישראל יחד עם עשרת הדיברות קודם הציור "לא תעשון אתי".

הסביר כיצד הוא מחלק בין סוף פרשת יתרו, שנאמר למשה בעלותו להר לארבעים יום, לבין פרשת משפטים שנאמרה קודם מתן תורה, אע"ג שהיא מתחילה ב"ואלה המשפטים"²². להלן נבאר דרך מחודשת. תחילת פרק כד נאמרה קודם מתן תורה (כרש"י וכל חכמי ישראל וכעדות הנצי"ב); המשפטים האמורים בפרק כד פסוק ג הם "ואלה המשפטים", (כדברי הנצי"ב ורמב"ן), והם נאמרו קודם מתן תורה (כדברי הנצי"ב); הציווים שנאמרו אחר מתן תורה וקודם "ואלה המשפטים", והיינו "לא תעשון אתי" ו"מזבח אדמה", נאמרו לישראל ביום מתן תורה קודם שעלה משה להר ביום השביעי! ישראל חטאו בעגל בשיתוף והתחייבו מיתה על כך, משום שכבר נמסר להם איסור זה. גם יתבאר אל מה מתייחסת ה' של "ואלה המשפטים", ומדוע אין פרשה זו פותחת בדיבור ה' אל משה. בנוסף לכל זה יתבאר מה טעם ראתה התורה לתאר את מעמד הר סיני בשני תיאורים שונים.

יש להוסיף ולהעיר שתי הערות על פירוש רש"י בפסוקים אלו:

רש"י פירש כאן (כד א), שהציוו נאמר למשה ביום ד', אך אין מקור לדבריו, ואינם מוכרחים, ובמכילתא מפורש שלא כדעתו. זה לשון המכילתא (יתרו, פרשה ב) על "ויגד משה את דברי העם אל ה' (יט ט): "רבי אליעזר בן פרטא אומר: וכי מה אמר המקום לאמר לישראל, או מה אמרו ישראל למקום, אלא מה שנאמר 'ויבא משה ויספר לעם' (שם' כד ד), אמר להם: אם מקבלים אתם עליכם עונשים בשמחה, הרי אתם מקבלים שכר, ואם לאו הרי אתם מקבלים עליכם פורענות"²³. על פי המכילתא, "ויבא משה ויספר לעם את כל דברי ה' ואת כל המשפטים, ויען כל העם קול אחד ויאמרו כל היברים אשר דבר ה' נעשה" הוא מקביל לפסוקים בשם' יט ז-ח, "ויבא משה ויקרא לזקני העם, וישם לפניהם את כל הדברים האלה אשר צוהו ה', ויענו כל העם יחדו ויאמרו: כל אשר דבר ה' נעשה". נראה שר' אליעזר בן פרטא אינו חולק על דברי המכילתא (יתרו, פרשה ג) שהפסוק בפרק כד ד "וישכם בבקר" נאמר על היום החמישי כנ"ל, אלא הוא סובר שהנאמר קודם לכן היה ביום השני, ולא ביום הרביעי כפי שפירש רש"י.²⁴ גם במכילתא דרשב"י (כד א) מפורש כך: "ואל משה אמר עלה אל ה' (כד א), זו היא שאמרנו 'ומשה עלה אל הא-להים' (יט ג)".

²² ר' המוסיפה על הראשונות. זה לשון הרא"ם המבאר מדוע רש"י לא פירש ש"המשפטים" (כד ג) הם "ואלה המשפטים": "שלא יתכן לפרשם על המשפטים הכתובים למעלה 'ואלה המשפטים', מפני שהם לא נאמרו רק אחר עשרת הדברות כדכתיב 'ויאמר ה' אל משה כה תאמר אל בני ישראל אתם ראיתם כי מן השמים דיברתי עמכם, ואחרי כן כתוב 'ואלה המשפטים', ר' מוסיף על עניין ראשון. גם אין שם לא דבור ולא אמירה ולא צווי כי אם הפסקה, ואין ההפסקה משמרת רק ליתן ריוח למשה להתבונן בין פרשה לפרשה כראייתא בתי"כ". הנצי"ב, המפרש שפרשת משפטים הוסמכה בגלל הקשר לסוף פרשת יתרו, אינו מבאר טעם ר' החיבור שב"ואלה המשפטים". הרוגמאות שהוא מציין (שם' כא א; כד א) לשינוי סדר פרשיות בתורה בגלל הרצון לסמוך אינן פותחות בר' החיבור, ויש להם דיבור חדש בתחילתן, ועל כן אינן דומות ל"ואלה המשפטים".

²³ "ריגד משה אל ה'" נאמר ביום שלישי או ביום רביעי, ומשה הגיד את אשר אמרו לו העם יום קודם לכן, וכפי שהתבאר באריכות לעיל. ובאמת שאפשר שרבי אליעזר בן פרטא מדבר על הפסוק "וישב משה את דברי העם" (ענין המשן המכילתא שם בדברי רבי), שודאי נאמר ביום שלישי, כפי שהראינו לעיל.

²⁴ אפשר היה לכאורה לומר שרש"י פירש שהפסוקים א-ד נאמרו דווקא ביום הרביעי, משום שהוא סובר כשיטת רבי ש"יגד משה את דברי העם" היינו שרצונו לראות את מלכנו, חללא כר' אליעזר בן פרטא. אלא שאין בזה כל הכרח, דאפשר שרבי מודה להקבלת הפסוקים של ר' אליעזר בן פרטא, אלא שהוא

יש להעיר הערה נוספת. רש"י (כד ג) פירש שמצוות פרישה והגבלה אמר משה לישראל ביום הרביעי. והקשה הרא"ם, והלא פירוש זה הוא נגד דברי הגמ' בשבת פז ע"א. שם מבואר שמצוות הגבלה נאמרה ביום שלישי ומצוות פרישה ברביעי. ועיין ב"גור אריה" כיצד נדחק לתרץ את רש"י. ונראה פשוט שהגמ' שם היא לשיטת ר' יוסי בר' יהודה, וכמבואר שם בבבלי'תא בהמשך הגמ'. שיטה זו מיוסדת על כך ש"ויגד משה את דברי העם" היא הסכמת העם למצוות הגבלה, ולפי זה גם פירש רש"י שם את דברי הגמ'. אבל רש"י בפירושו לתורה (יט ט) ביאר ש"ויגד משה את דברי העם" הוא רצוננו לראות את מלכנו, וכעין שיטת רבי במכילתא, שם מפורש שהוא חולק על שיטת ר' יוסי בר' יהודה (שהיא שיטת ר' יוסי הגלילי במכילתא שם). לשיטת רבי ודאי יש לפרש שמצוות הגבלה נאמרה ביום הרביעי וכפשוטו סדר הפסוקים. אדרבה, מטעם זה רבי חולק על שיטת ר' יוסי הגלילי, וכפי שהתבאר כל זה לעיל. מעתה ברור שרש"י, נאמן לשיטתו, ביאר בפרק כד פסוק ג שגם מצוות הגבלה נאמרה למשה ברביעי, וכפשוטו של מקרא.

2. פסוקים ד-ח

(המשך ד) וישכם בבקר ויבן מזבח תחת ההר, ושתיים עשרה מצבה לשנים עשר שבטי ישראל. (ה) וישלח את נערי בני ישראל ויעלו עלת, ויזבחו זבחים שלמים לה' פרים. (ו) ויקח משה חצי הדם וישם באגנת, וחצי הדם זרק על המזבח. (ז) ויקח ספר הברית ויקרא באזני העם, ויאמרו: כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע. (ח) ויקח משה את הדם ויזרק על העם, ויאמר: הנה דם הברית אשר כרת ה' עמכם על כל הדברים האלה. כבר התבאר לעיל שהאמור כאן היה ביום החמישי, כמבואר במכילתא ובגמ', ואילו הרמב"ם פירש שהיה למחרת מתן תורה.

3. פסוקים ט-יא

(ט) ויעל משה ואהרן, נדב ואביהוא ושבעים מזקני ישראל. (י) ויראו את אלהי ישראל, ותחת רגליו כמעשה לבנת הספיר וכעצם השמים לטהר (יא) ואל אצילי בני ישראל לא שלח ידו, ויחזו את הא-להים ויאכלו וישתו. רש"י לא פירש מתי הייתה עלייה זו. אכן בפסוק יב פירש, שהנאמר שם "עלה אלי ההרה והיה שם...", נאמר אחר מתן תורה, ועלה לארבעים יום. לפי זה מסתבר שהעלייה שנאמרה בפסוק ט הייתה ביום מתן תורה, במקביל לנאמר בפרק יט כ-כה. וכן כתב הרא"ם על פסוק ד בד"ה וישכם, שלפי רש"י הייתה עלייה זו בר' בסיוון, יום קבלת התורה, לפי חכמים. נראה שהאזהרה שם בפסוק כב, "וגם הכהנים הנגשים אל ה' יתקדשו", וכן בפסוק כד, "והכהנים והעם אל יהרסו לעלות אל ה' פן יפרץ בס", היא כנגד מעשיהם של הזקנים ונדב ואביהוא. וכבר מבואר בזבחים קטו ע"ב, שהציווי "וגם הכהנים..." נאמר על פרישת נדב ואביהוא. וכבר הובא לעיל בביאור פרק יט פסוקים כ-כה, שהציווי שם בפסוק כד, "ועלית אתה ואהרן", היה בשעת מתן תורה, כדברי ראב"ע שם (שמשה היה רחוק מעט מהעם), וכדברי

סוכר שלא היה משה צריך להשיב לה' את דברי העם "כל אשר דבר ה' נעשה", וכפי שהתבאר לעיל בשיטת רבי.

רש"י על פי המכילתא: "אתה מחיצה לעצמך ואהרן מחיצה לעצמו והכהנים מחיצה לעצמם".

לרמב"ן, עלייה זו הייתה ביום השביעי, למחרת מעמד הר סיני. היא העלייה שנצטווה עליה משה בפסוק א (עיין רמב"ן לפסוק א), והיא העלייה שבפסוק יב (עיין רמב"ן לפסוק יב). וזה קצת קשה בפשוטו של מקרא.²⁵

4. פסוקים יב-יד

(יב) ויאמר ה' אל משה: עלה אלי ההר והיה שם, ואתנה לך את לחת האבן והתורה והמצוה אשר כתבתי להורותם. (יג) ויקם משה ויהושע משרתו, ויעל משה אל הר הא-להים. (יד) ואל הזקנים אמר: שבו לנו בזה עד אשר נשוב אליכם, והנה אהרן וחור עמכם, מי בעל דברים יגש אלהם.

רש"י בפסוק יב, ויאמר ה' אל משה: "לאחר מתן תורה". פשוט שעלייה זו היא עלייתו האחרונה של משה אל ההר, ושהה שם ארבעים יום. רש"י לא פירש אם היה זה ביום השישי - ואז העלייה מקבילה למה שנאמר בפרק כ פסוק יח "ויעמד העם מרחק, ומשה נגש אל הערפל אשר שם הא-להים" - או שמא שתי עליות הן, זו שניגש אל הערפל ביום השישי אחר מתן תורה, וזו הכתובה כאן, שהייתה ביום השביעי. שאלה זו תתבאר להלן בפסוק טז. לשיטת רמב"ן, התבאר לעיל (פסוק ט) שפסוקנו (יב) מתייחס לעלייתו של משה ביום השביעי לארבעים יום.

גם עלייה זו באה בעקבות הכישלון במעמד הר סיני, זה של העם שהתרחק מפחד הקולות, וזה של אצילי בני ישראל שהתקרבו התקרבות יתרה. "לך אמר להם שובו לכם לאהליכם: ואתה פה עמד עמדי, ואדברה אליך את כל המצוה והחקים והמשפטים אשר תלמדם" (דב' ה כח).

5. פסוקים טו-יח

(טו) ויעל משה אל ההר ויכס הענן את ההר. (טז) וישכן כבוד ה' על הר סיני ויכסהו הענן ששת ימים, ויקרא אל משה ביום השביעי מתוך הענן. (יז) ומראה כבוד ה' כאש אכלת בראש ההר לעיני בני ישראל. (יח) ויבא משה בתוך הענן ויעל אל ההר, ויהי משה בהר ארבעים יום וארבעים לילה.

ביומא ד ע"א אומרת הגמ' כך: "תניא: משה עלה בענן ונתכסה בענן ונתקדש בענן כדי לקבל תורה לישראל בקדושה, שנאמר 'וישכן כבוד ה' על הר סיני' [פסוק טז], זה היה מעשה אחר עשר הדברות שהיו תחלה לארבעים יום, דברי רבי יוסי הגלילי.²⁶ ר' עקיבא אומר: 'וישכון כבוד ה' מראש חדש, ויכסהו הענן' להר [רש"י: ולא למשה], ויקרא אל משה משה וכל ישראל עומדין". בסוגיה שם, בעמוד ב, מבואר שר' יוסי הגלילי ור' עקיבא

²⁵ ועוד עיין בביאור מלבי"ם (יט כד), שנרחק לפרש שציווי ה' למשה שם היה לעתיד, אחר שלא יוכלו ישראל לשמוע את כל הדיברות מה'.

²⁶ היינו, משה עלה אחר מתן תורה להר סיני ושם כיסהו הענן שישה ימים, וביום השביעי, שהוא שבעה ימים אחר מתן תורה, נקרא אל ה' עד לסוף ארבעים.

נחלקו במחלוקת חכמים ור' יוסי. "דתניא: בששה בחודש ניתנה תורה לישראל, רבי יוסי אומר: בשבעה בן. מאן דאמר בששה, בששה ניתנה תורה ובשביעי עלה, מאן דאמר בשבעה, בשבעה ניתנה תורה ובשביעי עלה, דכתיב 'ויקרא אל משה ביום השביעי'. ר' יוסי הגלילי סבר לה כתנא קמא, דאמר בששה בחודש ניתנה תורה, הלכך זה היה מעשה אחר עשרת הדברות... ורבי עקיבא סבר לה כרבי יוסי, דאמר בשבעה בחודש ניתנה תורה לישראל". הבי"ח בהגהותיו שם פירש שלרבי יוסי הגלילי עשרת הדיברות נאמרו למשה בו' בסיוון, וביום זה עלה משה אל ההר, ושם שהה שישה ימים, וה' קרא לו ביום השביעי. נראה שאין פירושו בסוגיה מוכרח, ובוודאי שבתענית כז' ע"ב מבואר בסתמא דגמרא, שבין לר' יוסי ובין לחכמים משה עלה בז' בסיוון. וכן כתב שם רש"י במפורש, בד"ה בשבעה עלה משה: "דכולהו ס"ל דבשבעה עלה". ההכרח לזה הוא ההבנה שלכולי עלמא ב"ז בתמוז נשתברו הלוחות, והיינו בגמר ארבעים יום. וכך חשבונם: מקצת יום ז', ועשרים ושלושה ימים מלאים של סיוון, ושישה עשר יום של תמוז, ומקצת יום י"ז בתמוז. עיין שם בתענית ברש"י וכאן ביומא ברש"י ד"ה בשלמא לר"ע.²⁷ וכן סתם רש"י בפירושו על התורה בשם' לב א, ד"ה כי בושש: "שהרי בז' בסיון עלה".²⁸

מעתה יש לומר שמה שרש"י לא פירש כרמב"ן, שהנאמר משם' כ' יט עד סוף פרק כג נאמר לישראל ביום מתן תורה אחר נתינתה, הוא משום שקשה ליום זה להכיל כל זאת, ולא משום שמה לא ירד מההר מאז שעלה בשישי, וכפי שפירש הנצי"ב. גם נוכל לפרש שאף ש"ואלה המשפטים" לא נאמר ביום זה, מכל מקום "לא תעשון אתי" ו"מזבח אדמה" כן נאמרו למשה מיד אחר מתן תורה, והוא אמר להם איסור זה קודם עלייתו ביום השביעי. ממילא נוכל לפרש שבחטא העגל ישראל עברו על איסור זה של שיתוף, ולא על עבודה זרה ממש, ונתחייבו מיתה כי היו מזידים, שהרי ידעו את האיסור (ולא כנצי"ב, שפירש שחטאו

²⁷ אמנם כאן ביומא רש"י פירש זאת לכאורה רק בדעת ר"ע. אולם בד"ה מ"ד בששה, פירש רש"י: "כדי נסבא הכא, ופירוש היה בספרים כי היכי דלא תיקשי לך לקמן היאך שלמו ארבעים ב"ז בתמוז שנשתברו הלוחות". על כורחך רש"י מפרש כן בדעת חכמים, שהרי לר"ע החשבון פשוט. זה מוכח גם מהעובדה שרש"י כתב זאת בד"ה בששה, והיינו שיטת חכמים. וכל זה דלא כב"ח. אכן צריך ביורר בהמשך הסוגיה שם המבארת הכרח דברי ר' יוסי הגלילי. וזה לשון הגמ': "דאי סלקא דעתך 'וישכח כבוד ה' - מר"ת, 'ויכסהו הענן' - להר, 'ויקרא אל משה' - ביום השביעי לקבולי עשרת הדברות, הא קבילו להו משה והא איסתלק ענן משה". כאן הגמ' באה להוציא משיטת ר' יוסי, שהרי לדבריו ניתנה תורה ביום ז' אחר הסתלקות הענן שהיה על ההר שישה ימים, ומה טעם הסתלק הענן דווקא ביום קבלת התורה. אולם אין כאן הסבר מדוע לא נפרש שהתורה ניתנה בשישי, וביום השביעי עלה משה לקבל שאר התורה. נראה שר' יוסי הגלילי לא פירש כן רק משום שלומד ש"ויכסהו הענן" מתייחס למשה ולא להר. לפי זה מיושב מה שהוקשה כאן למהרש"א, ואין צורך למה שנדחק.

²⁸ ואין לפרש שהדרשה שהביא רש"י היא רק לשיטת ר' יוסי, שהרי לא מצאנו שרש"י הכריע כר' יוסי. עיין רש"י שם' יט טו, ועיין רא"ם על רש"י שם יא, שהבין שרש"י הכריע כחכמים. אולם דבריו צריכים עיון, שכן בגמ' מבואר שאף ר' יוסי מודה שהקב"ה ציווה שיהיו מוכנים לר' בסיוון, ומשה הוא שהוסיף יום אחד מרעתו. לפי זה מה שכתב רש"י בשם' כד טז בביאור שיטת ר' יוסי הגלילי, "ר' ימים לאחר עשרת הדברות", אין כוונתו מיד לאחר עשרת הדיברות, אלא יום לאחר מכן. ומה שכתב "אחר עשרת הדברות" הוא רק להוציא מהשיטה הקודמת. ראוי לציין שעל פי פשוטו של מקרא לא הודיע ה' למשה שישהה ארבעים יום, וממילא גם העם לא ידע. לפי זה "כי ברש"י משה" אפשר שמתייחס לכל ארבעים היום. נראה שחז"ל אמרו מה שאמרו משום שהעם המתין כארבעים יום כלי עבירה.

בשיתוף אך היו שוגגים, כי טרם נמסר להם האיסור). אכן נצטרך לבאר כיצד אפשר לחלק בין "ואלה המשפטים" לנאמר בסוף פרשת יתרו, על אף ו' החיבור שבתחילת משפטים. רש"י בביאורו לפסוק טז הביא את שיטות ר' עקיבא ור' יוסי הגלילי, כמובא ביומא וכו"ל. אולם נראה שפשוטו של מקרא הוא דווקא לא כדברי ר"ע ולא כדברי ריה"ג, אלא כשיטה אחרת, שיטת חכמים. לשיטת חכמים יש לפרש ש"וישכן כבוד ה' על הר סיני ויכסהו הענן ששת ימים" מתבאר על שישה ימים עד מתן תורה. והמשך הפסוק "ויקרא אל משה ביום השביעי מתוך הענן" מתבאר על יום ז' שלאחר מתן תורה, שבו נקרא משה לקבל את שאר התורה במשך ארבעים יום. כך פירש גם רמב"ן בשם' כד א. אלא שהוא פירש כן לשיטתו, שלפיה כל פרק כד הוא אחר מתן תורה, אך לאור הנ"ל אפשר לומר שגם אם תחילת פרק כד עניינה קודם מתן תורה, הרי שפסוקים יב - טו מדברים על יום ז' בסיוון שהוא יום אחר מתן תורה.

הסבר זה בפשט הכתוב מסיר את הקושי שבשיטת ריה"ג ור"ע. לשיטת ריה"ג אין מקור בתורה שמשך הימים מאז שהגיע בחודש השלישי למדבר סיני (שם' יט א) עד מתן תורה הוא שישה ימים. גם דברי ריה"ג, ש"ויכסהו" מתייחס למשה, אינם מתאימים לפשט הכתוב שבפסוק ו, המדבר על כיסוי ההר, ואף בפסוק טז מדובר בתחילת הפסוק על ההר ולא על משה. אמנם לריה"ג משתלב יפה פסוק טז כהמשך לפסוקים שקודם לכן, ואילו לשיטת ר"ע חוזר המקרא ומספר את העבר, אחרי שקודם לכן כבר כתוב שמשה עלה אל ההר. לשיטת ר"ע נדרשים לפרש שהענן הסתלק ביום ו' קודם מתן תורה ביום ז', וזה קשה כמבואר שם בגמ'.²⁹ ר"ע גם הוצרך להידחק ולומר ש"ויקרא אל משה" היינו משה וכל ישראל עומדים. נראה ששיטת חכמים היא השיטה המובאת בתענית כח ע"ב. שם משמע שבין לחכמים ובין לר' יוסי לומדים שעלייתו של משה להר לארבעים יום הייתה ביום השביעי מדכתיב "ויקרא אל משה ביום השביעי".³⁰

סיכום וביאור מחודש לסדר הזמנים

מעמד הר סיני והימים שקדמו לו מתוארים בספר שמות בשני תיאורים מקבילים אך שונים במהותם. האחד מתחיל בפרק יט ומסתיים בסוף פרשת יתרו, והשני מתחיל בפרשת

²⁹ צריך עיון, שמה ר"ע באמת לומר שהענן כיסה שבעה ימים, אלא שביום השביעי אירע דבר נוסף, קריאתו של הקב"ה למשה מתוך הענן שהיה על ההר גם שישה ימים קודם לכן.

³⁰ אכן רש"י השגיח שהסוגיה שם אינה מתאימה לשיטת ריה"ג ביומא, וזה לשונו כו"ה בשבעה עלה משה: "דכולהו סבירא להו דבשבעה עלה, ולא מקרא נפקא לן... איכא מאן דדריש ליה במסכת יומא...". מברור שרק ביומא איכא מאן דאמר שאינו לומר זאת מקרא, אבל לולי דברי ה"איכא מאן דאמר" מתפרש הפסוק על שישה ימים קודם מתן תורה, ובשישי קיבל תורה, ובשביעי עלה לארבעים יום. אכן לשון הגמ' בתענית הובאה גם ביומא ד ע"ב, וזה הפך שיטת ריה"ג. נראה שרש"י השגיח בזה, וכתב שם כו"ה מ"ד בששה: "כדי נסבא הכא, ופירוש היה בספרים כי היכי דלא תיקשי לן לקמן היאך שלמו ארבעים כ"ז בתמוז שנשתבר הלוחות". היינו: גמרא זו הועתקה כאן רק לומר שבדי בסיוון עלה משה (אפי' לריה"ג), אבל לא נאמרה כדי ללמד ש"ויקרא אל משה ביום השביעי" הוא בדי בסיוון, שזה דאי לא כריה"ג.

"ואלה המשפטים" ומסתיים בסופה.³¹ שני התיאורים משלימים זה את זה, וכלשון המכילתא דרשב"י (כד א): "ואל משה אמר עלה אל ה' (כד א) זו היא שאמרנו 'ומשה עלה אל הא-להים' (יט ג)... יכול זה עניין בפני עצמו ולהלן עניין בפני עצמו? תלמוד לומר 'עלה אל ה' אתה ואהרן' (כד א), ולהלן הוא אומר 'ועלית אתה ואהרן עמך' (יט כד). 'והשתחויתם מרחוק' (כד א), ולהלן הוא אומר 'ויעמד העם מרחוק' (כ יח), 'ונגש משה לבדו' (כד ב), ולהלן 'ומשה נגש אל הערפל' (כ יח). הוי אומר שניהם עניין אחד. למה נשנה? להשלים עניינו".

נוסיף ביאור על ביאור, ונחדש שהתיאור הראשון (בפרק יט) הוא תיאור השתלשלות העניינים שלא כדרך שביקשה לכתחילה ההנהגה הא-להית, לתת תורה לישראל. ואילו השני (בפרק כד) הוא תיאור מתן תורה באופן האידיאלי.³² כך היא אפוא ההשתלשלות:

פתיחה: תיאור הגעתם של ישראל אל ההר בראש חודש סיוון - פרק יט פסוקים א-ב. הציווי למשה לעלות אל ההר - פרק כד פסוק א. "ואל משה אמר..." (ולא: ויאמר אל משה) הוא עבר שבעבר (past perfect), המלמד שנאמר לו עוד קודם לפרשת משפטים (כך דייק בעל "הכתב והקבלה", ועיין רש"י לבר' ד א, ד"ה והאדם ידע). פרק יט פסוק ג בתחילתו מקביל לפרק כד פסוק ב.

בשניים בחודש משה עולה אל ההר. ה' מצווה את משה לומר לישראל שני דברים: האחד "כה תאמר לבית יעקב..." עד "אלה הדברים אשר תדבר אל בני ישראל" (יט ג-ו); והשני, "ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם" - ו' החיבור ב"ואלה" מחברת אל "כה תאמר". בפרק כד פסוק ג מסופר שמשה ירד ואמר שני דברים לישראל: "ויבא משה ויספר לעם את כל דברי ה' ואת כל המשפטים", היינו את דברי ה' שבפרק יט ג-ו, שם נאמר "אלה הדברים", ו"את כל המשפטים" היינו "ואלה המשפטים". גם בפרק יט נרמזו המשפטים: "וישם לפניהם" (פסוק ז, ועיין ב"העמק דבר"). הוראת המשפטים לעם נמשכה עד סוף יום ארבעה בסיוון.³³ אפשר ששני הדברים שמשה נצטווה לדבר אל ישראל רמוזים בכתוב: "כה תאמר לבית יעקב" הם דברים רכים, והכוונה ל"והייתם לי סגלה מכל העמים..."; "ותגיד לבני ישראל" הם דברים הקשים כגידים, והכוונה ל"ואלה המשפטים". בפרק יט פסוק ז מסופר שמשה קרא לזקני העם ושם לפניהם את דברי ה', ובפסוק ח כתובה תשובת העם, אף

³¹ כך על פי רש"י המפרש בעקבות המכילתא והגמ', שתחילת פרק כד היא קודם מתן תורה. פרשת משפטים נאמרה קודם מתן תורה כדברי הנצי"ב; "המשפטים" הכתובים בפרק כד פסוק ג הם "ואלה המשפטים" (כדברי רמב"ן והנצי"ב).

³² "הכתב והקבלה" (כד א) נדרש אף הוא להשוות בין שני התיאורים וכתב: "ואם נתבונן בהתאחדות פרשה זו עם פרשת 'הנה אנכי בא אליך בעב הענן' שבפר' יתרו עם עשרת הדברות יראה שבחירה התורה לסדר בפר' יתרו הדברות שהיו קודם מ"ת בינו ית' עם משה לבר, וכאן ראתה לסדר הדברות שעשה משה עם ישראל קודם מ"ת". "הכתב והקבלה" לא הסביר מה הטעם לכך.

³³ כל זה איננו כשיטת רש"י, המבאר שתחילת פרק כד הייתה ביום הרביעי. והתבאר לעיל (פרק כד פסוקים א-ד), שדבריו אינם מוכרחים ואף נוגדים למכילתא.

שטרם נאמרו דברי ה' גם לעם. אכן בפרק כד פסוק ג משה מספר לעם. זו דוגמה נוספת להשלמה שבין שני התיאורים.³⁴

בשעה שמשה אמר לעם "את כל הדברים האלה" (יט ז) ביקשו לשמוע בעצמם את דברי ה' (כהסברו של רבי במכילתא). בקשה זו נובעת מחוסר אמונה של פשוטי העם במשה, והעם מתאוה לקרבה יתרה לה' אצל אצילי בני ישראל.

בשלושה בחודש משה משיב את דברי העם אל ה' (יט ח), והקב"ה מקבל את בקשתם, ומשיב "הנה אנכי בא אליך בעב הענן בעבור ישמע העם בדברי עמך, וגם כך יאמינו לעולם" (יט ט). אין העם מסתפק בכך ומבקש: רצוננו לראות את מלכנו.³⁵

בארבעה בחודש מגיד משה את דברי העם אל ה' (יט ט), וה' מסכים גם לבקשתם זו, ואומר למשה "לך אל העם וקדשתם היום ומחר... כי ביום השלישי ירד ה' לעיני כל העם על הר סיני" (יט ט). משה יורד ועושה כדבר ה' (יט יד-טו). במשך שלושת הימים - שניים, שלושה וארבעה - לימד משה את ישראל פרשת משפטים, שהרי בהשכמה עלה ובהשכמה ירד (שבת פו ע"א).

בחמישה בחודש מתרחשים הדברים הכתובים בפרק כד פסוקים ד-ח: משה משכים בבוקר וכוונה מזבח, מעלים עולות וזובחים וזבחים שלמים לה', משה קורא לפני העם את ספר הברית (מבראשית ועד מתן תורה ומצוות שנצטוו במרה, כרש"י, ולדברינו גם פרשת משפטים), וזורק עליהם מדם הזבחים שהוא "דם הברית אשר כרת ה' עמכם על כל הדברים האלה". הסבר זה מיוסד על המכילתא והגמ'. זו מטרת מעמד הר סיני כפי שחשבה ההנהגה הא-להית לכתחילה. "וזה לך האות כי אנכי שלחתיך, בהוציאך את העם ממצרים ותעבדון את הא-להים על ההר הזה" (שם' ג יב), כך פשוטו של מקרא.³⁶ עבודת הקרבנות הבאה מתוך קבלת תורה מה' ע"י משה (בלא התגלות אל העם) היא תכלית כריתת הברית במעמד הר סיני.

בשישה בחודש הייתה התגלות ה' אל העם הבאה רק בעקבות בקשת העם לראות ולשמוע. אין בעשרת הדיברות כל חידוש שישאל לא ידעו קודם לכן. "אנכי" הוא ציווי פשוט ופועל יוצא מיציאת מצרים (כבר נחלקו ראשונים כיצד להבין ציווי זה. עיין רמב"ם ספר המצוות, עשה א, ולעומתו אברבנאל הסובר שאין זו מצווה). בשבע מצוות בני נח (תוספתא, עבודה זרה פ"ט; סנהדרין נו ע"א; רמב"ם, מלכים, פ"ט ה"א), שנצטוו ישראל במרה, כלולים: עבודה זרה ("לא יהיה לך"), ברכת ה' (מזה מסתעף "לא תשא את שם ה' א-להיך לשוא"), שפיכות דמים ("לא תרצח"), עריות ("לא תנאף"), גזל ("לא תגנב"), דינים ("לא תענה ברעך עד שקר"); "לא תחמד" מסתעף מגזל ועריות; שבת וכיבוד אב ואם נאמרו במרה (סנהדרין נו ע"ב). ודאי שבשעה שחזרו ולמדו קודם מתן תורה את שבע מצוות בני נח ואת המצוות שקיבלו במרה ואת פרשת משפטים עסקו בכל הנאמר בעשרת

³⁴ אגב, זקני העם שבפרק יט פסוק ז אינם זקני ישראל שבפרק כד פסוק א. את זקני העם היה צריך משה לקרוא כבואו למחנה, ואילו זקני ישראל היו מופרשים ומובדלים מהעם כמבואר בפרק כד. השיטה שלפיה פרשת "ואלה המשפטים" נאמרה למשה קודם מעמד הר סיני מאפשרת פירוש פשטי המקראות בפרק יח באופן מחודש.

³⁵ כך פירש רש"י, והתבאר לעיל שגם רבי במכילתא מודה בכך.

³⁶ עיין שם ראב"ע ורשב"ם.

הדיברות. ישראל שמעו מה' את שתי הראשונות, ואילו האחרות "משה ידבר והאלהים יענו בקול". בפסוקים כ - כה שבפרק יט ישנה אזהרה מפני קרבה יתרה, אך למעשה העם התרחק מפחד הקולות כמתואר בפרק כ פסוק טו. פשוטי העם, שאינם מוכשרים לשמוע דבר ה', מתרחקים. בקשתם לראות ולשמוע אינה יכולה לצאת אל הפועל. אין די בכיבוס בגדים ופרישה מאישה יומיים או שלושה קודם המעמד. צריך להכין את השכל והלב כדי לשמוע דבר ה'. על בקשתם של ישראל (מפחד הקולות), שמשה ידבר אליהם ולא ה', משיב ה' "היטיבו אשר דברו", כך היה צריך להיות לכתחילה. האזהרה שלא להתקרב קרבה יתרה הייתה מכוונת לאצילי בני ישראל. בפרק יט פסוק כד נאמר "ועלית אתה ואהרן עמך, והכהנים והעם על יהורסו לעלות אל ה' פן יפרץ בם", כי בשעת אמירת עשרת הדיברות היה משה רחוק מעט מהעם במעלה ההר. יש מדרגות בשמיעת דבר ה': משה מחיצה לעצמו ואהרן מחיצה לעצמו והכהנים מחיצה לעצמן (כך רש"י שם). אבל הנאמר בשם' כד ט, "ויצל משה ואהרן נדב ואביהו ושבעים מזקני ישראל ויראו את א-לוי ישראל... ואל אצילי בני ישראל לא שלח ידו", מלמד שנדב ואביהו ושבעים הזקנים פרצו מתוך תאוותם וראו את האסור עליהם. הם היו ראויים שתישלח בהם יד ה' (רש"י שם).

בעקבות ראייה יתרה זו הוזהרו ישראל על השיתוף: "לא תעשון אתי..." (כ יט). מעתה יש חשש שיעשו כמעשה המרכבה שראו בתיאור לבנת הספיר. כך אכן היה כשחטאו בחטא העגל.³⁷ אזהרה זו נמסרה לישראל בו ביום (השישי), קודם שעלה משה למחצית לארבעים יום, ועל כן היו מזידים בשעה שחטאו.

שני התיאורים מסתיימים בכישלון. הכישלון האחד הוא כישלון המון העם המתרחק התרחקות יתרה (י"ב מילין). התרחקות זו מביאה לידי עבודה זרה גמורה, חטא העגל, כמבואר ברש"י בפרק לב. פחד א-להים גורם להמון העם לעבוד עגל של זהב, צורה שעליה האציל האלהים את כוחו. זה אלהים קרוב שסביבו אפשר לאכול לשתות ולצחק (פרק לב). הכישלון השני הוא כישלונם של אצילי בני ישראל המתקרבים התקרבות יתרה. הם משתתפים בחטא העגל יחד עם הערב רב, אך לא בכוונת עבודה זרה, אלא בכוונה של שיתוף הנובעת מראייתם את המרכבה.

³⁷ כך ב"העמק דבר" כ יט, וכך ביאור רמב"ן את חטא העגל בשם לב א. "לבנת הספיר" מזכרת כמעשה מרכבה ביה' א.